

10. **Кириянов Ю. И.** Жизненный уровень рабочих России / Ю. И. Кириянов. – М., 1979.
11. **Крутиков В. В.** Буржуазія України та економічна політика царизму в пореформений період / В. В. Крутиков. – Д., 1992.
12. **Крутиков В. В.** Дитмар / В. В. Крутиков // Немцы России. Энцикл. / редкол. В. Карев (пред.) и др. – М., 1999. – Т. 1. А – И. – С. 717.
13. **Крутиков В. В.** Съезды южных горнопромышленников / В. В. Крутиков // История СССР. – 1981. – № 4. – С. 126–135.
14. **Лаверычев В. Я.** Царизм и рабочий вопрос в России (1861–1917 гг.) / В. Я. Лаверычев. – М., 1972.
15. **Мирончук В. Д.** М. Ф. Дітмар та еволюція соціально-правового становища робітників Катеринославщини в кінці XIX – на початку XX ст. / В. Д. Мирончук, В. Ю. Медяник // Придніпров'я: історико-краєзнавчі дослідження : зб. наук. пр. / редкол.: С. І. Світленко (відп. ред.) та ін. – Вип. 6. – Д., 2008. – С. 62–68.
16. **Перетокин А. Г.** Фон Дитмар Н. Ф. : попытка персонографии / А. Г. Перетокин, Ю. Н. Чекушина // Вопросы германской истории : сб. науч. тр. / ред. кол.: С. И. Бобылева (предс.) и др. – Д., 2006. – С. 56–65.
17. **Серый Ю. И.** Рабочие Юга России в период империализма (1900–1913) / Ю. И. Серый. – Ростов-на-Дону, 1971.
18. **Соколов В. Я.** История бухгалтерского учета / В. Я. Соколов. – М., 2006.
19. **Справочная книга.** Весь Харьков за 1912 г. – Х., 1913.
20. «Счетоводство и хозяйство» : [новый журн. Харьк. отд-ния Рус. техн. о-ва; редактор – пред. совета съезда горнопромышленников Юга России Н.Ф. фон Дитмар] // Харьк. губерн. ведомости. – 1906. – 17 янв.
21. **Чорний Д. М.** Досвід культурного підприємництва: Микола Федорович фон Дітмар / Д. М. Чорний // Чорний Д. М. Харків початку XX століття: історія міста, долі людей. – Х., 1995. – С. 27–46.
22. **Чорний Д. М.** Микола фон Дітмар: практика формування регіонів України та усвідомлення їх інтересів / Д. М. Чорний // Регіон. – 1998. – № 2–3. – С. 7.

Надійшла до редколегії 30.10.2009.

УДК 94(7)

О. Є. Ходченко

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

ОСОБЛИВОСТІ СУСПІЛЬНОГО ЖИТТЯ МЕНОНІТІВ У ПІВНІЧНІЙ АМЕРИЦІ ПІД ЧАС ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Показано деякі особливості суспільно-політичного життя менонітських громад у Північній Америці у роки Першої світової війни, подано характеристику змін громадського ставлення до менонітського суспільства.

Ключові слова: етноконфесійна громада, меноніти, гутеріти, моб-наси́льство.

Представлены некоторые особенности общественно-политической жизни менонитских общин в Северной Америке в годы Первой мировой войны, дана характеристика изменений общественного отношения к меннонитскому сообществу.

Ключевые слова: этноконфессиональная общность, меннониты, гуттериты, моб-наси́льство.

The some features of the political life of the Mennonite's communities of Northern America within the First World War are submitted. The characteristic of changes in social relations to the Mennonite communities are given.

Key words: ethnoconfesional community, Mennonites, Hutterites, Mob-Violence.

У вітчизняній історіографії тема суспільно-політичного життя менонітів Північної Америки під час Першої світової війни не була предметно досліджена, хоча

деякі аспекти політичної напруги навколо німецьких колоній Канади були окреслені в праці А. І. Сича «Щодо німецької імміграції в Канаду у 1874–1939 роках» [4, с. 64–72]. Проблеми участі російських менонітів у Першій світовій війні знаходимо в роботах Ю. Н. Лаптева [2], І. В. Нама [3], В. Н. Шайдурова [5] та інших.

Аналіз іноземної літератури [9; 11–14; 18; 23] і джерел [7; 10; 15; 16; 17; 19; 22] дає можливість уперше у вітчизняній історичній науці дослідити нові аспекти духовного і суспільного життя менонітських громад у США і Канаді у цей період і дозволяє комплексно вивчити дану тему.

Перша світова війна стала драматичною подією для народів Європи і не оминула своїми подіями і наслідками Північноамериканське суспільство і менонітські громади зокрема. Мета даної статті – висвітити деякі особливості впливу цієї історичної події на суспільне життя менонітського угруповання, порівняти прояви ворожості і ксенофобії щодо менонітів з боку суспільств і урядів США і Канади, а також оцінити наслідки цих подій на процес їх асиміляції.

Початок війни, в якій США і Канада як Домініон Великобританії взяли участь, призвело не тільки до зростання економічних результатів і, як наслідок, прибутків менонітів за рахунок військових поставок, але й до зміни ставлення громадськості до німецькомовних громадян і, в першу чергу, до менонітів, для яких принцип пацифізму був практичним правилом життя. Хоча прем'єр-міністр Канади Р. Борден ще на початку війни фактично підтвердив гарантії уряду стосовно незалучення менонітів і квакерів до військової служби, проте вороже ставлення громадськості посіяло серед них тривогу. У 1914 р. Генерал-губернатор Канади Д. Коннаут згідно закону про військові дії видав наказ про реєстрацію, затримання і арешт ворожих лазутчиків. Ця дія спровокувала кампанію шпигуноманії серед засобів масової інформації, яка швидко сформулила негативну думку про всіх німецькомовних громадян. Меноніти і етнічні німці автоматично перетворилися на «бережливих, працьовитих, інтелектуальних і лояльних громадян» у підозрюваних у співчутті до австро-німецького військового союзу. І якщо німці не мали заперечень стосовно військового обов'язку і з перших місяців війни доводили свою лояльність, вступаючи в ряди сотисячного експедиційного корпусу Домініону, то меноніти і в Канаді, і в США твердо відстоювали свої принципи пацифістської групи. Старійшина церкви менонітів амонітів Е. Фрей із штату Огайо, прибувши до Онтаріо, заявив: «Ми не беремо ніякої участі у війні. Війна недопустима в жодній країні. Будь-хто з нашої церкви, хто б вітав насилля був би негайно нами засуджений» [9, с. 369]. Проповідник Дж. Кітчінг із Конференції Братських менонітів, найліберальнішої церкви стосовно військової служби виклав свою позицію так: «Ми опозиційно налаштовані до військової повинності. Меноніти могли б погодитися рити окопи, але ми воліємо вмерти, ніж будемо вбивати» [17]. Пізніше, в серпні 1917 р., в Сполучених Штатах (м. Гошен, штат Індіана) пройшла представницька конференція, на якій були присутні 48 старійшин і 126 проповідників і дияконів, де було заявлено: «ми не можемо брати участь у війні у жодній формі. І це не прояв нашої нелояльності, непокори або боягузтва. Це питання віри і ми просимо надати нам повну свободу совісті і готові підкоритися будь-яким штрафним санкціям, які уряди будуть вважати за необхідні і доцільні» [9, с. 368–374].

У грудні 1916 р. військове відомство Канади розпочало дії з реєстрації всіх чоловіків у віці від 16 до 65 років. Меноніти занепокоєні цим наказом направили делегацію, яка складалася з чотирьох старійшин в Оттаву за роз'ясненнями з цього приводу, де відбулася зустріч з генеральним директором національної служби Р. Беннетом, на якій вони в котрий раз отримали запевнення щодо намірів уряду дотримуватися домовленостей 1873 р. «Про пацифістський статус менонітів» [16], з одночасним проханням не ухилятися від реєстрації. У знак подяки делегати зробили внесок у Канадський патріотичний фонд у розмірі 5 577 доларів. У подальшому фінансові пожертвування стали нормою у прояві лояльності меноні-

тів [9, 371]. Між тим війна потребувала додаткових людських ресурсів, яких канадська армія, сформована в той час за рахунок вербування добровольців надати не могла¹. Тому, 29 серпня 1917 р. був прийнятий Закон про загальну військову повинність [22]. Закон вміщував також перелік з сімох категорій груп громадян, звільнених від військової служби, в тому числі менонітів, духоборів і квакерів. Був, все ж таки, незрозумілим і неприпустимим для більшості менонітських громад пункт Закону про «обслуговування воюючої країни». 3 листопада 1917 р. міністр юстиції Канади Е. Ньюкомб роз'яснив цей пункт на користь менонітів. У відповідь на це, в знак подяки послідовної позиції уряду, який на ділі доводив повагу щодо їхньої віри і релігійних заборон, меноніти у грудні 1917 р. сформували Організацію (NRRO), метою якої було створення фонду у 100 тисяч доларів для благодійних цілей з надавання коштів у розпорядження державі. Формування фонду мало велике об'єднуюче значення для всіх менонітських фракцій, розділених між собою у XIX ст. внаслідок численних етично-релігійних розбіжностей. Проте, в той час коли уряд Канади в особі Міністерства юстиції висловлював повагу до пацифістського стану менонітів, суспільна думка з цього питання знаходилася в опозиції до офіційної Оттави і була ворожо налаштована, з чим не могли не рахуватися провінційні адміністрації. Призовні пункти на місцях були поставлені у важке становище, коли стало не вистачати людських ресурсів для армії, а хвиля бажаючих вступити у військо вичерпалася.

Згідно з «Законом про загальне військове зобов'язання» [22] кожний громадянин у віці від 20 до 45 років ставав автоматично потенційним солдатом і підлягав мобілізації. У той же час, на фермах і у сфері виробництва виник дефіцит робітничих рук. В обуреному канадському суспільстві і, в першу чергу, серед господарів ферм, закономірно і жорстко постало питання: чому в той час як наші діти, відірвані від родин, землі і від роботи повинні воювати, німецькомовні меноніти мають пільги і не бажають служити, і, крім того, заможніють на військовому постачанні за наш рахунок? Беручи до уваги ці обставини, провінційна влада і люди, відповідальні за призов до армії, скористалися пунктом закону «Про загальний військовий обов'язок», за яким меноніти були «звільнені» від військових зобов'язань, а не «виключені». У цьому випадку вони були зобов'язані зареєструватися і довести що вони є представниками однієї з семи категорій громадян, які підлягали звільненню.

У деяких випадках потрібно було доводити не тільки факт приналежності до віри, але й членство у секті до початку призовної реєстрації, тобто до 6 липня 1917 р. Крім того, у менонітів нерідко повторне хрещення з записом до церковної метричної книги проходило у віці одруження, приблизно у 21–22 роки. Це вказувало на те, що ці молоді люди досягали призовного віку до обряду хрещення і не мали підтверджуючого офіційного запису. Був прецедент, коли молода людина Абрахам Дік не зміг одразу довести що він є меноніт і з призовного пункту його забрали до казарм [9, с. 381]. Для менонітів було два шляхи виходу з цієї ситуації. Перший полягав в тому, щоб знизити віковий ценз хрещення, проти чого різко виступали консервативні фракції, особливо громада Фюрстенланд. Другий – засвідчувати молодих людей як менонітів на підставі того, що їхні батьки були хрещеними менонітами, а не записом у церковній книзі. Коли ці факти стали відомі ворожо налаштованій громадськості, вони звинуватили менонітів, зокрема Девіда Тевса, старійшину із Саскачевану, «в перетворенні багатьох нероб у менонітів», тобто у підробці фактичних справ. Апелюючи з цього приводу до Генерал-губернатора Канади Д. Девоншира, в середині 1918 р. члени конференції старійшин Саскачевану, зокрема, писали: «Ми обвинувачені у шахрайстві і

¹На той час канадська армія формувалася за рахунок добровольців, які отримували за день 1,10 долара. В умовах масового безробіття, яке розпочалось в країні з 1912 р., було багато охочих вступити до армії [20].

згадані лідерами громадян «Суспільної платформи» як «паразити у державі». Ми чесно заробляємо хліб своєю працею, і наша праця суттєво допомогла матеріальному добробуту нашої країни. Ми не бажаємо, щоб інші проливали свою кров за нас. Ми воліємо вмерти або знаходитися у тюрмі, або знову залишити свої домівки і поселитися в дикій місцевості, ніж зрадити заповіти наших предків. Кожен знав під час останніх виборів у Домініоні, хто є меноніт, а хто ні. Ні реєстратори призивних пунктів, ні громадськість, здається не знають цього тепер» [7, с. 389].

Унаслідок цього звернення до офіційної влади старійшин Манітоби викликали в м. Вінніпег для вирішення питань щодо статусу нехрещених менонітів. У роз'ясненні своєї позиції представники менонітів Абрахам Дерксен (громада Саммерфельд) і Джекоб Хоппнер (громада Бергталер) вказували на те, що: 1) батьки менонітів і спільнота (Gemeinschaft) завжди визнавали своїх дітей менонітами; 2) ім'я дитини введене до метричної церковної книги в день її народження; 3) вчення проти опору доводилося до дітей вдома, в школах і церквах; 4) повторне хрещення проводилось приблизно в 21-річному віці тим, хто добровільно приймав віру; 5) нехрещені молоді люди беруть участь в усіх церковних діях, крім голосування; 6) нехрещені люди, також як і хрещені потребують божого спасіння [8, с. 3–7]. Таке пояснення було прийнято і задовольнило уряд. У подальшому всі меноніти Західної Канади були виключені від того, щоб доводити свою ідентичність.

Щоб уникнути появ нових претендентів на статус пацифістів Генерал-губернатор Канади Д. Девоншир 15 жовтня 1917 р. видав наказ, за яким щойно прибулі іммігранти, у тому числі меноніти, надалі не будуть звільнятися від військового обов'язку. Наказ був направлений, насамперед, проти біженців менонітів і гутерітів зі США, де і законодавство і, особливо, громадськість ставилося до німецькомовних пацифістів значно несприятливіше, ніж у Канаді.

Сполучені Штати вступили у війну (6 квітня 1917 р.) значно пізніше, ніж Канада, а в травні 1917 р. був підписаний закон про призов до армії. І хоча президент В. Вільсон (1913–1921 рр.) і заявив, що визначить категорії людей, які відносяться до не військовозобов'язаних, але доки це невизначено, всі молоді люди повинні зареєструватися з 5 червня 1917 р. Це було зафіксовано в останньому пункті «Акту військового обов'язку» [15]. Зареєстровані молоді меноніти направлялися до таборів для проходження навчань, але вони за запевненнями уряду не повинні бути примушені до служби проти своєї волі [13].

Американські меноніти належали до різних конгрегацій і були адміністративно децентралізовані і культурно роз'єднані. За цей недовгий час після підписання закону про призов єдине, що змогли зробити голови громад, це направити у липні 1917 р. делегатів до Секретаря військових сил у Вашингтоні за роз'ясненням, яка служба буде призначена для призовників-пацифістів і які альтернативні роботи будуть визначені для них. Але виявилось, що ніякої програми для альтернативної служби на той час не існувало – вона була лише в розробці. Зареєстрованим менонітам запропонували заповнити спеціальні анкети, згідно з якими вони були поділені на п'ять груп: 1) неодружені, безземельні, наймані на ферми; 2) одружені, потрібні в якості робітників на фермах; 3) неодружені, які є управлючими сільським господарством; 4) одружені, які мають малолітніх дітьми, і єдині годувальники на сільськогосподарському виробництві; 5) проповідники, студенти Богослов'я або фізично непридатні до служби в армії. Призовники в таборах мали деякі можливості у виборі праці, яка б не суперечила їхнім переконанням і релігійним засадам. Проте з самого початку офіцери у навчальних таборах дали зрозуміти, що вони мають справи не з церковними пільговиками, а з призваними до армії. Від них вимагалось беззастережне виконання дисципліни і службових зобов'язань, а також носити уніформу. Крім того, статут вимагав обстригти волосся і бороди, що ображало їхню гідність, релігійні почуття і викликало обурення. Тому були випадки непокірності, що призводило до покарання і відправки

в спеціалізовані табори затримання, де їх учили дисципліні за допомогою побиття, голодування і закування в кайдани [23, с. 62].

Тільки з 20 березня 1918 р. пацифістам дозволили реєстрацію на призовних ділянках в якості невоюючих і, таким чином, протягом десяти місяців вони ставали військовозобов'язаними на загальних засадах і відмова від служби підпадала під дію військових трибуналів. За цей час 360 пацифістів були засуджені від одного року до довічного ув'язнення. Незважаючи на те, що з березня 1918 р. закон надавав можливість альтернативної служби, американська громадськість і урядовці продовжували відноситися до пацифістів з нетерпимістю. Це проявлялося в забороні використання німецької мови в школах, церквах, і на вулицях, у постійному тиску з боку преси, економічних санкціях, у переслідуванні менонітських і гутерітських громад, навіть до їх остракізму [9, с. 396].

Моб-наси́льство (насилля натовпу) набирало широкого розмаху в Сполучених Штатах під час Першої світової війни, воно проявилось в антинімецьких і антипацифістських виступах у різних штатах. Крім того антинімецькі настрої були підтримані і урядом. У 1917 р. був створений «Комітет суспільної інформації», а у 1918 р. був виданий «Акт шпionажу» [10], згідно з яким були засуджені два менонітських лідера Семюел Х. Мюллер (штат Огайо) і Люїс Дж. Хітоул (Вірджинія). Значного розмаху моб-наси́льство набуло в Канзасі, де мешкала найбільша громада американських менонітів. Подальшого загострення подій вдалося уникнути, коли меноніти погодилися пройти процедуру реєстрації і поїхати до військових таборів, але все ж таки всі німецькомовні громадяни в очах суспільства виступали в якості ворогів американського народу. Крім цього, багато хто з менонітів відмовлявся купувати облігації військового займу, деякі проповідники в знак неприйняття війни не хотіли піднімати американських стягів, чим ще дужче провокували громадськість. Так, за спогадами Ч. Діннера (округ Макферсон) «двоє чоловіків грубо схопили мене. Вони вимагали, щоб я придбав облігації на підтримку Червоного хреста і на інші військові потреби. Я відповів, що це проти моєї віри і я не можу свідомо цього зробити» [12, с. 13]. У наслідок цього будинок Ч. Діннера було пограбовано і обмальовано жовтою фарбою. Боячися за своє життя, Ч. Діннер змушений був купити облігації. Схожа ситуація відбулася з Густавом Хардером і Джоном Шрагом коли їх звинуватили у зневажанні американського стяга і обмалювали жовтою фарбою їхні будинки. Також були затавровані церкви, видавнича компанія менонітів «Herald» у м. Ньютон, підприємства багатьох міст, де був зроблений надпис «Ми американці і повинні розмовляти на американській мові».

Багато істориків називають масові спалахи насилля в країні у 1918 р. «Американським терором» і вважають, що тривале мовчання президента Вудро Вільсона з цього приводу сприяло розповсюдженню насилля натовпу [12, с. 9]. У результаті цих подій протягом 1917–1918 рр. приблизно дві тисячі менонітів і гутерітів емігрувало до Канади, тим самим додавши додаткових проблем канадському уряду.

Позиція ворожості до німецькомовних громадян у Канаді проявилася раніше ніж в США. Це і впровадження цензури, і заборона видавництва засобів масової інформації німецькою мовою. За даними Франка Епа, вже у лютому 1915 р., таким чином протягом шести місяців після вступу Канади у війну, 67 видань, які друкувалися німецькою мовою в США, у тому числі менонітські, були заборонені до ввезення в Канаду. Крім того, заборонялися канадсько-менонітські видання – щомісячник «Der Mitarbeiter» який друкувався в м. Гретна Г. Евєртом і висвітлював здебільшого питання освіти, громадська газета «Post Steinbach» (Манітоба), яка на основі висновків цензури була визнана як «публікація на ворожій мові». Ворожі настрої до менонітів досягли своєї кульмінації тоді, коли фронтовики стали повертатися з армії додому до своїх ферм, які виглядали занедбаними від нестачі робітничих рук порівняно з добротними господарствами менонітів. Антаго-

нізм більшості громадськості по відношенню до менонітів дратував місцеву владу настільки, що до кінця 1918 р. вона приклала максимум зусиль для того, щоб закрити їхні приватні німецькомовні школи. Дж. Грінвей був призначений офіційним шкільним опікуном і під приводом невідповідності шкіл державним стандартам реквізував усе їхнє шкільне майно на користь суспільних закладів. Батьки дітей і проповідники, які протестували, були оштрафовані, а в деяких випадках ув'язнені. Особливо це торкнулося громади Фюрстенландер, яка не дозволяла громадським школам функціонувати у межах їхньої землі [21, с. 204–236]. Це було частиною послідовної національної політики, націленої на прискорення асиміляції інших етнічних груп, щоб сформувати національну єдність і культурну однорідність, оскільки виховування дітей в англійських шкільних закладах було найефективнішим шляхом відлучення від менонітських етнічних традицій і внесення в голови дітей ідеалів домінуючої більшості. Проте ворожість до німецькомовного населення ніколи не приймала в Канаді настільки жорстких форм, як у Сполучених Штатах.

До інших обмежень 1 травня 1919 р. уряд Канади видав декрет, який заборонив імміграцію в країну духоборів, менонітів і гутеритів [11, с. 3]. У таких нетерпимих умовах частина менонітів прийняла рішення про неможливість свого перебування в Канаді і почала активний пошук країн-реципієнтів.

У 1920 р. в складних умовах громадської ворожості і осудження перед менонітами Канади постало ще одне нелегке завдання, пов'язане з проханням допомоги в імміграції з боку менонітів постреволюційної Росії. Необхідність надання такої допомоги обумовлювалося як релігійним милосердям до нужденних, так і прагматичною необхідністю інтелектуального посилення своєї нечисленної етноконфесійної групи. Позитивне вирішення цього питання на початку 1920 р. потребувало від лідерів менонітів скоординованих дій і політичних рішень для врегулювання відносин, перш за все з урядом, а потім і з суспільством Канади. Треба було переконати їх у своїй громадській лояльності і готовності до співпраці у всіх сферах суспільного життя країни. Для цього було потрібно, щоб менонітів представляли люди, здатні вести дипломатичні перемови і які б мали авторитет не тільки в рамках громади, але й в урядових колах Канади.

Такими лідерами, які взяли на себе політичні функції, стали Генріх Г. Еверт (Манітоба), лідер менонітів в центральній Канаді, Семюель Ф. Гофман, старійшина, який представляв менонітів Онтаріо і Абрам А. Фрізен, уповноважений представник менонітів з Росії. 19 липня 1921 р. вони зустрілися з прем'єр-міністром Канади Джорджем Фостером, де виклали основні питання і представили офіційне клопотання щодо відміни декрету від 1 травня 1919 р. стосовно менонітів, з проханням дозволити в'їзд іммігрантів з Росії. С. Гофман у своєму клопотанні звертав увагу на сільськогосподарський потенціал іммігрантів і підкреслював, що вони не будуть «тягарем для соціальних і трудових потреб міст», а також гарантував їхнє позитивне ставлення до державної мови і системи освіти. А. Фрізен підтверджував бажання іммігрантів дотримуватися законів країни, відповідати канадським ідеалам, а також бути «лояльними, працьовитими і миролюбними громадянами». Г. Еверт у своєму зверненні додав, що меноніти, які бажають емігрувати з Росії, більш прогресивні у своїх поглядах ніж консервативні громади Фюрстенланд і Саммерфельд [11, с. 4]. Делегати також зустрілися і виклали своє клопотання лідеру опозиційної ліберальної партії В. Маккензі Кінгу, який став прем'єр-міністром Канади наприкінці 1921 р.

С. Гофман і Г. Еверт розуміли, що масова еміграція з Канади консервативних громад становить проблему для позитивного вирішення питання в'їзду в країну нових менонітів, тому в процесі переговорів вони намагалися довести, що більшість їхніх співвітчизників у Канаді лояльні до канадського суспільства і приймуть надалі всі закони до виконання. Їм довелося прилюдно дистанціюватися від менонітів, які бажали виїхати з Канади і гутеритів, які сповідали закрите кому-

нальне життя і вважали недопустимими закони у сфері освіти. 29 березня 1922 р. делегація у складі Г. Еверта, С. Гофмана, А. Фрізена, К. Гоуді (представник Братських менонітів Хреста з Онтаріо) і Г. Енса (політичний діяч менонітів з Саскачевану) зустрілися з міністром імміграції і колонізації Чарльзом Стюартом, подавши йому ще одне спільне клопотання, в якому йшла мова про таке: пояснення позиції менонітів під час військових дій з визнанням розуміння проблем держави в той час і в запевненні в лояльності; прилюдна незгода з тими менонітами, які не приймали шкільний акт і політику уряду в питанні мови; характеристика менонітів, які бажали приїхати до Канади, як «прогресивних, успішних і законслухняних громадян»; тяжке становище менонітів у голодуючій Росії. Таким чином уперше були прийняті і оприлюднені політичні заяви, які суперечили загальним принципам пацифізму і освіти, які в тій чи іншій мірі в подальшому необхідно було виконувати. Наступного дня делегати зустрілися з Ч. Стюартом ще раз. На цій зустрічі було порушено питання щодо ставлення до військової служби іммігрантів з Росії. Міністр підкреслив, що ніякі спеціальні обмеження в цьому питанні їм надані не будуть. На цьому зустріч була завершена.

22 червня 1922 р. Декрет, який забороняв імміграцію менонітів, був скасований [11, с. 4]. Унаслідок цього з 1923 р. по 1930 р. понад 21 тис. менонітів емігрувала з Росії до Канади [6].

У 20-ті роки в США на зміну політиці «американізації» приходять рестрикціонізм, що втілюється в дискримінаційне імміграційне законодавство 1921 р. і 1924 р. [19]. Рестрикціонізм проявився в різкому скороченні загальної кількості іммігрантів, особливо з країн Центральної і Південно-Східної Європи. За словами А. Н. Шлепакова, «встановилася расово-національна «селекція в імміграційному законодавстві і практика збереження «чистоти англосаксонського ядра» [1, с. 31–32].

Усе вищесказане дає можливість зробити висновки.

З початком Першої світової війни у Канаді з 1914 р., а пізніше, з 1917 р. у США, відбулася стрімка мілітаризація суспільної свідомості, яка виробила *інші критерії і принципи в оцінці громадської лояльності і патріотизму*. Критиці, утиску і приниженню зазнали ті групи громадян, які в мирний час вважалися прикладом сумлінності і працелюбності. Це були німецькомовні меноніти і гутеріти, які послідовно відстоювали свої пацифістські переконання.

Рішуча відмова від участі у будь-яких діях по підтримці війни, спосіб життя в закритих громадах і прихильність до німецької мови поставили ці етнічні меншини в очах громадськості у *розряд підозрюваних у сприянні ворожому військовому союзу*, що, у свою чергу, створило конфлікт з суспільством і призвело до проблем для менонітів у соціально-економічній і політичній сферах. Усе це проявилось в забороні видань менонітської преси на німецькій мові, в перешкоджанні бізнесу, а в Сполучених Штатах, до того ж, у забороні німецької мови, фізичному насиллі, грабежах і утисках аж до остракізму.

Канадський уряд проявив лояльніше відношення до проблем релігійних заборон і в період війни послідовно виконував взяті на себе в 1873 р. обіцянки незалучення менонітів до військової служби, *на відміну від уряду США*, який відмовився від узятих на себе зобов'язань. Унаслідок цього молоді меноніти були взяті в навчальні військові табори, а сотні з них засуджені трибуналами до різних термінів ув'язнення. Це привело до масової нелегальної міграції в Канаду, де ворожість ніколи не проявлялася в настільки жорстоких формах.

Громадськість у своєму проявленні ворожості до менонітів, як у США, так і в Канаді була набагато непримиренніша і агресивніша, ніж офіційна влада. Проте напруга відносин у суспільстві в цьому питанні породила прийняття після війни низки дискримінаційних законів, які обмежували в'їзд у ці країни певних категорій іммігрантів, у тому числі менонітів і гутерітів, а також підсилило асимілятивну внутрішню політику стосовно груп етнічних меншин.

Перша світова війна глибоко похитнула віру менонітів у можливість залишитися *водночас відданими* їхній анабаптистській спадщині і *бути лояльними* до націоналістичної демократії мілітаризованого суспільства. Меноніти зіткнулися з проблемою знову стати мучениками і вигнанцями або зменшити рівень власних етичних стандартів задля доведення сумісності з такими демократичними суспільствам. Зазнавши сильного тиску домінуючої більшості, меноніти *висловили свою незгоду* з ним в оцінці справедливості націоналістичного мілітаризму як політичного курсу, *показавши тим самим іншу громадську позицію*.

Бібліографічні посилання

1. **Евтух В. Б.** Концепции этносоциального развития США и Канады. Типология, традиция, эволюция / В. Б. Евтух. – К., 1991. – С. 31–32.
2. **Лаптев Ю. Н.** Немцы Крыма в годы Первой мировой войны / Ю. Н. Лаптев // <http://www.ccssu.crimea.ua/crimea/etno/articles/nemvoim/index.htm>.
3. **Нам И. В.** Сибирские немцы в условиях первой мировой войны и революции / И. В. Нам // Немцы. Россия. Сибирь. – Омск, 1997. – С. 136.
4. **Сыч А. И.** О немецкой иммиграции в Канаде в 1874–1939 годах / А. И. Сыч // Вопросы германской истории. – Д., 1995.
5. **Шайдуров В. Н.** Меннониты Сибири и военная служба в годы первой мировой войны / В. Н. Шайдуров // <http://new.hist.asu.ru/biblio/borod5/got/72.html>.
6. Canadian Mennonite Board of Colonization fonds. 1922–1966 // Mennonite Heritage Center Archives // http://www.mennonitechurch.ca/programs/archives/holdings/organizations/CMBoc_fonds.htm.
7. CFC. SFC. Petition «To His Excellency. The Governor-General of Canada in Council. Ottawa, 22 pp., 14 exhibits // Frank H. Epp. Mennonites in Canada, 1786–1920. The History of a Separate People: 3 Vol. – Toronto: Macmillan of Canada, Ca., 1974. – Vol. – 1. P.389.
8. **Ewert B.** Bemuehungen zur Sicherung der Wehrfreiheit fuer unsere ungetauften Juenglingen / B. Ewert // Der Miarbeiter, XII (June 1918), P.3–7.
9. **Epp Frank H.** Mennonites in Canada, 1786 – 1920. The History of a Separate People / Frank H. Epp: 3 Vol. – Toronto: Macmillan of Canada, Ca., 1974. – Vol. 1.
10. Espionage Act // <http://www.firstworldwar.com/source/espionageact.htm>.
11. Inter-Mennonite Cooperation and Promises to Government in the Repeal of the Ban on Mennonite Immigration to Canada 1919–1922 / by Peter H. Rempel // Mennonite historian. Vol. XIX. – №1. – March, 1993.
12. **Juhnke James C.** Mob Violence and Kansas Mennonites in 1918 / by James C. Juhnke // http://www.kancoll.org/khq/1977/77_3_juhnke.htm.
13. **Juhnke, James C.** «World War (1914 – 1918)» / *Global Anabaptist Mennonite Encyclopedia Online*. 1989. Global Anabaptist Mennonite Encyclopedia Online. Retrieved 13 October 2009 // <http://www.gameo.org/encyclopedia/contents/W6766.html>.
14. Mennonites in the World War or Nonresistance Under Test / ed. by J. S. Hartzler. – Mennonite Publishing House, Scottdale, Pa. – 1921.
15. President Woodrow Wilson's Proclamation Establishing Conscription // http://www.firstworldwar.com/source/usconscription_wilson.htm.
16. Privileges granted by the Canadian Government to prospective Mennonite Immigrants in a Letter by the Secretary of Agriculture dated July 26, 1873 // Sources on Mennonite Immigration from Russia in the 1870's / ed. by Dr. Ernst Correll. Reprint from *Mennonite Quarterly Review* October, 1950, Issue.
17. Rather Die Than Slay, So Mennonites Will not Fight // Toronto Daily Star – November 25. – 1916.
18. **Teichroew Allan.** World War I and the Mennonite Migration to Canada to Avoid the Draft. / A. Teichroew // Mennonite Quarterly Review. – 1971. – Jul. – Vol. 45. – P. 219–249.
19. The Emergency Quota Act of 1921 // http://en.wikipedia.org/wiki/Emergency_Quota_Act.html; Immigration Act of 1924 // http://en.wikipedia.org/wiki/Immigration_Act_of_1924.html; Immigration Act of 1924 // <http://web.archive.org/web/20080210025205/http://www.historicaldocuments.com/ImmigrationActof1924>.
20. The First World War and Saskatchewan // http://esask.uregina.ca/entry/world_war_i_and_saskatchewan.htm

21. The Mennonite School Problem in Manitoba / ed. by E. K. Francis. // Mennonite Quarterly Review. – 1953. – Jul. – Vol. XXVII. – P. 204–236.
22. The Military Service Act of Canada, 1917 // www.cefrerch.com/.../Acts/msa/htm.
23. **Unruh Abe J.** The Helpless Poles / Abe J. Unruh. – South Dakota., 1973.

Надійшла до редколегії 24.10.2009.

УДК 94(470) «1914-1918»

С. И. Бобылева, Т. Л. Петрова

Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара

КТО ВИНОВАТ? РОССИЙСКОЕ ОБЩЕСТВО И «НЕМЕЦКИЙ ВОПРОС» В ГОДЫ ПЕРВОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ*

Розглянуто другу частину матеріалів морально-політичного стану різних соціальних груп Російського суспільства у переддень та у період Першої світової війни, їх ставлення до «німецького питання». Розглянуті економічні і політичні причини, які сприяли переростанню німецького питання в антинімецьку кампанію у роки війни.

Ключові слова: «німецьке питання», етнофобія, ксенофобський націоналізм, Перша світова війна, національні меншини, націоналізм, націоналісти.

Рассмотрена вторая часть материалов о морально-политическом состоянии различных социальных групп российского общества накануне и во время Первой мировой войны, их отношении к «немецкому вопросу». Рассмотрены экономические и политические причины, способствующие перерастанию немецкого вопроса в антинемецкую кампанию в годы войны.

Ключевые слова: «немецкий вопрос», этнофобия, ксенофобский национализм, Первая мировая война, национальные меньшинства, национализм, националисты.

The article is devoted to the attitude of various social groups of Russian society to the «German question» on the threshold of and during World War I. Economic and political reasons of the transformation of «German question» into anti-German campaign during war are revealed.

Key words: «German question», ethnofobia, xenophobic nationalism, World War I, national ethnic group, nationalism.

В отечественной литературе дореволюционного и послереволюционного периодов присутствовало положение о наличии у немецкого населения России факта самоизоляции. Как следствие этого отмечалось их слабое знание русского языка, политическая индифферентность. Языковая ситуация у колонистов молодого и среднего возраста (знание русского языка) существенно отличалась от пожилых колонистов – сказывались изменения в системе школьного обучения, служба в армии. На бытовом уровне колонисты прекрасно общались с русским, украинским населением.

В тоже время многочисленные факты свидетельствуют о значительной интегрированности верхних слоев российских немцев в структуры государственной власти. Даже в «святая святых» – Министерстве иностранных дел – немцы составляли 37 % служащих.

Однако такой казалась бы позитив приобрел с началом войны обратную сторону. Так, например, бывший начальник международно-правового отдела МИДа,

*Окончание. Начало см.: Вісник ДНУ «Історія та археологія», 2009.